

делается на воссоздании исторической ситуации и окружения, в котором жил и работал Я. П. Новицкий и, которое вдохновляло его на плодотворную деятельность по изучению древностей, истории, природы Запорожского края.

Liashko S. N.

Scientific biography of Ya. P. Novytskkyi: problems of the theory and practice

Full edition of the creative heritage and personal documents of Ya. P. Novytskkyi will allow researchers of his life and work to value his contribution as a researcher to the study of history, statistics, folklore etc. of Zaporizhzhia land. Publishing personal documents will favour creation of the region's researcher scientific biography. It focuses on reproduction of historical situation and surrounding, in which Ya. P. Novytskkyi lived and worked inspiring him to a fruitful activity in studying antiquities, history, and nature of Zaporizhzhia region.

Від редколегії

Стаття С. М. Ляшко надійшла до редакційного портфелю на початку 2009 р. Відповіддю на її цілком слушно поставлене питання про необхідність написання наукової біографії Я. П. Новицького є монографія Л. Іваннікової «Яків Новицький. Фольклорист, історик, педагог», рецензія на яку розміщена в цьому випуску Музейного вісника.

Власов О. Ю.

КАРТОСХЕМА О. С. ДЕВЛАДА «ШЛЯХИ ДНІПРОВИМИ ПОРОГАМИ»

Пропонована стаття присвячена публікації рукописної картосхеми О. С. Девлада «Шляхи Дніпровими порогами», яка зберігається у науковому архіві Інституту археології Національної Академії Наук України [1].

Олексій Самійлович Девлад, відомий також під псевдонімом Запорожець (1885 — 1965) — спадковий лоцман із села Лоцманська Кам'янка, письменник, діяч українського громадського емігрантського руху середини ХХ ст. У 1927 р. він організував лоцманську артіль «Дніпро-лоцман», яка займалася перевезенням екскурсантів Дніпровськими порогами [2, с. 14].

Дарчий напис на картосхемі свідчить, що документ був подарований відомому діячеві української культури — письменнику, філософу, етнографу, археологу В. П. Петрову, який писав також під псевдонімами В. Домонтович та Віктор Бер (1894 — 1969). У 1929 році В. П. Петров був керівником Етнографічної комісії Всеукраїнської Академії Наук, займався вивченням фольклору будівників Дніпрельстану і брав участь у Дніпрогесівській експедиції Народного Комісаріату Освіти УСРР [3]. Ця експедиція була організована 1927 року для всебічного вивчення території, яка мала бути затопленою водосховищем після спорудження Дніпрогесу [4, сс. 24 — 25]. Одним з напрямів роботи експедиції була етнографія. Першим і невідкладним завданням у цій галузі вважалося вивчення лоцманства [5, с. 257].

Документ, що розглядається, складений на аркуші цупкого ватману розміром 34,2 x 107,5 см. Обриси об'єктів та всі написи на картосхемі (окрім дарчого напису) виконані чорною тушшю, береги Дніпра додатково обведені широкими нерівними смугами світлозеленого кольору, які виконані акварельними фарбами. Тим же кольором зафарбовані острови та дамби каналів на порогах.

Назва у верхній правій частині аркуша (напис одним рядком, друкованими літерами): «Шляхи Дніпровими порогами». Довга схематична стріла з оперенням, розміщена під назвою, показує зорієнтування картосхеми на південь — за течією Дніпра та за напрямком сплаву суден порогами. Масштаб відсутній.

У правому верхньому куті аркуша напис друкованими літерами: «Пояснення знаків / Старий шлях. (проміжок — ред.) Новий шлях. (проміжок — ред.) Шлях для суден». Нижче — позначення: суцільна хвиляста лінія (для старого шляху), пунктирна хвиляста лінія (для нового шляху), дві хвилясті паралельні лінії, простір між якими заповнений частими рисками (для шляху для суден).

У правому нижньому куті аркуша, у прямокутній рамці — експлікація. Назви об'єктів написані прописом і розміщені у три колонки (подаємо зі збереженням орфографії):

1. О. Становий.	36. О. Піскуватий.
2. Коса Серебрана.	37. Забора Любимівська.
3. Забора Шарпилова.	38. О. Яців.
4. О. Старуха.	39. О. Піскуватий.
5. О. Московський.	40. Каміння Мишини.
6. Скеля Музичина.	41. О.о. Носулини.
7. О. Кам'януватий.	42. Забора Чірінь.
8. Камінь Вир.	43. Коса Муравина.
9. О. Кодачок.	44. Забора Німецька.
10. Кодацьке річище і забора.	45. О. Демека.
11. Каміння Трояни.	46. О. Сурський.
12. Ходовий Вир.	47. Камінь Вир.
13. Забора Бажанова.	48. Камінь Безів.
14. Каміння Близнюки.	49. Гребля.
15. Камінь Горбатий.	50. Камінь Чавунний.
16. Камінь Шапочка.	51. Камінь Бук.
17. О. Пугачів.	52. Камінь Рваний.
18. Забора Пундикова.	53. Камінь Кулик-Вир.
19. Камінь Червивий.	54. Каміння Еарницеві (перша літера назви каміння не зрозуміла — ред.).
20. Камінь Байдужів.	55. Забора Куликівська.
21. Канал Кодацького порогу.	56. Камінь Плоський.
22. Камінь Плоський.	57. О. Казенний.
23. Каміння Кучереви.	58. Камінь Богатир.
24. Каміння Вишники.	59. Канал Лоханського порогу.
25. Цегляний 3-х пов. вод. млин.	60. О. Лоханський.
26. Камінь Амросів.	61. Камінь Вир.
27. Камінь Бук.	62. Камінь Буців.
28. Камінь Бук.	63. Забірка.
29. Камінь Глухий.	64. Камінь Перейма.
30. Забора Бондарева.	65. Забора Стрільча.
31. Камінь Ярошів.	66. Камінь Черепаха.
32. Камінь Копиця.	67. Камінь Багатир.
33. Камінь і забора Носулини.	68. Забора Чірінь.
34. Забора Пурисова.	
35. Водян. млин бр. Пурисів.	

69. Забірка.
70. Камінь Рябий.
71. Камінь Лисий.
72. Ходовий Вир.
73. Забірка.
74. Камінь Плоський.
75. Камінь Бук.
76. Камінь Бук.
77. Камінь Чорний.
78. Канал Дзвонецького порогу.
79. Пристань Гола.
80. Забірка Глуха.
81. Камінь Кобила.
82. Каміння Лошата.
83. Камінь Копиця.
84. Камінь Церковний.
85. О. Піскуватий.
86. О. Шулаїв.
87. Камінь Середняк.
88. О. Кізлів.
89. Забора Тягинка.
90. О. Ткачів.
91. Забора Ткачева.
92. Каміння Шевчики.
93. О. Дмитрови.
94. Канал Розчистка.
95. Забора Ракова.
96. Камінь Смоляр.
97. О. Зелений.
98. Камінь Вир.
99. Камінь Раків.
100. Камінь Служба.
101. Камінь Рваний.
102. Скеля Монастирська.
103. Фаліївський канал.
104. Камінь Гострий.
105. Канал Ненаситецького порогу.
106. Забора Василівська.
107. Каміння Рогаті.
108. Камінь Бургар.
109. Пекло-Помийниця-Сцикуха.
110. Камінь Баріня.
111. Каміння Голодаєви.
112. О.о. Голодаєви.
113. О. Казенний.
114. Камінь Лисий.
115. О. Єврейський (Жидівський).
116. Гребля.
117. Камінь Бучок.
118. Каміння Морозови.
119. Камінь Притичик.
120. Каміння Рядові.
121. Забора Сторублева.
122. О. Біліїв.
123. Забора Візірева.
124. Камінь Широкий.
125. Камінь Сірий.
126. Забора Колотнеча.
127. Камінь Потайний.
128. Забора Зелена.
129. Забора Крива.
130. Забора Біла.
131. Забірка Глуха.
132. Забірка.
133. О. Зелений.
134. Каміння Рядові.
135. Камінь Білий.
136. Камінь Плоський.
137. Камінь Копиця.
138. Забора Прорізна.
139. Камінь Кабанець.
140. Забора Гусина.
141. Забора Бойкова.
142. Камінь Халява.
143. О. Піскуватий.
144. Коса Прорізна.
145. Привальне місце.
146. Камінь Данилеїв.
147. О. Данилеїв.
148. О. Ластівинний.
149. Камінь Чортів Дядько.
150. Привальне місце Скубова.
151. Забора Чортова.
152. О. Дубовий.
153. Забора Дубова.
154. Камінь Перейма.
155. О.о. Зелені.
156. Забора Висока.
157. Камінь Середняк.
158. Каміння Рядові.
159. Камінь Шапочка-Різак.
160. Камінь Крячиний.
162. Каміння Безименні.
163. Привал Пукало.
164. О. Кам'янистий Полтавка.
165. Камінь Гушин.

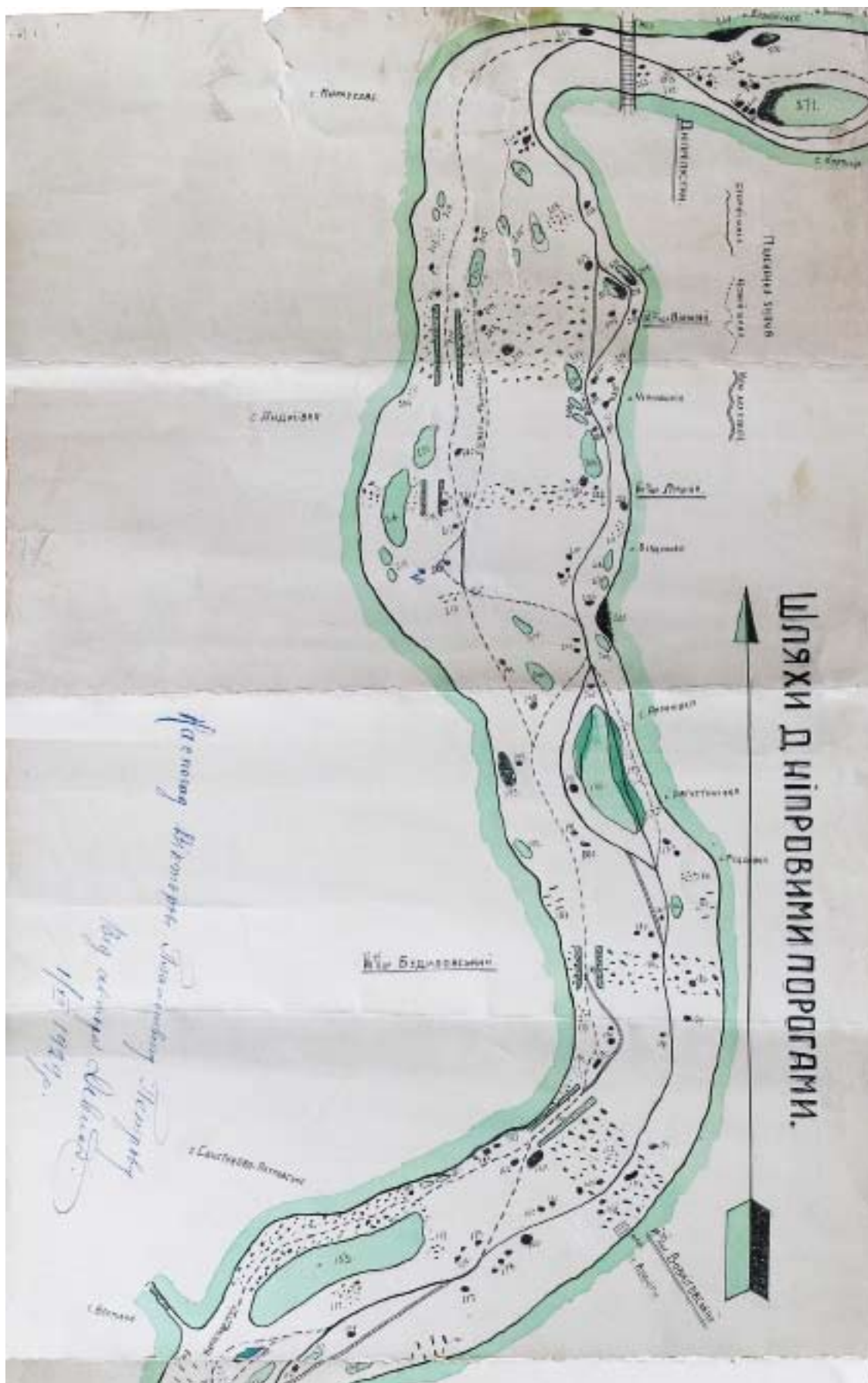

Схема «Шляхи Дніпровими порогами»

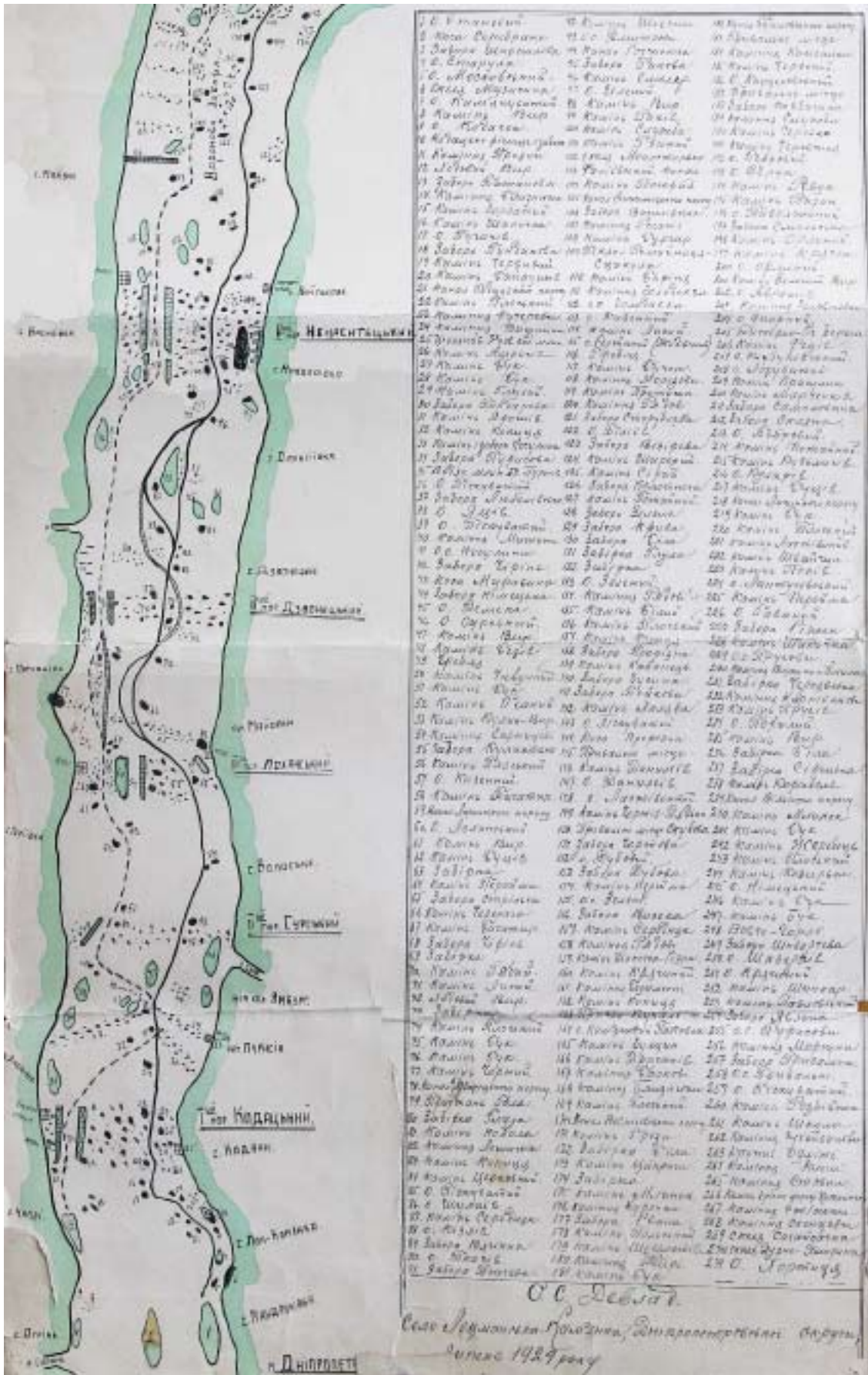

Схема «Шляхи Дніпровими порогами»

166. Камінь Драганів.
167. Каміння Балкові.
168. Каміння Близнюки.
169. Камінь Плоський.
170. Канал Вовніговського порога.
171. Камінь Гроза.
172. Забірка Біла.
173. Камінь Цаприга.
174. Забірка.
175. Камінь Млинок.
176. Каміння Курочки.
177. Забора Рвана.
178. Камінь Польський.
179. Камінь Шереметів.
180. Каміння Тирі.
181. Камінь Бук.
182. Канал Будиловського порогу.
183. Привальне місце.
184. Каміння Колісники.
185. Камінь Червоний.
186. О. Канцеровський.
187. Привальне місце.
188. Забора Ковбасина.
189. Каміння Служби.
190. Камінь Черевко.
191. Камінь Черевчина.
192. О. Бобровий.
193. О. Перун.
194. Камінь Ревун.
195. Камінь Таран.
196. О. Таволжаний.
197. Забора Смольська.
198. Камінь Орлиний.
199. Камінь Крячок.
200. О. Орлиний.
201. Камінь Золотий Вир.
202. О. Аврамів.
203. Каміння Головки.
204. О. Спорний.
205. Бистрик — Ріг берега.
206. Камінь Федів.
207. О. Клубуківський.
208. О. Лозуватий.
209. Камінь Прасулин.
210. Камінь Марченків.
211. Забора Самоловина.
212. Забора Скляна.
213. О. Бобровий.
214. Камінь Потайний.
215. Камінь Кузьмичів.
216. О. Кухарів.
217. Камінь Буців.
218. Канал Лишнього порогу
219. Камінь Бук.
220. Камінь Плоський.
221. Камінь Ластівиний.
222. Камінь Швайчик.
223. Камінь Попів.
224. О. Лантухівський.
225. Камінь Перейма.
226. О. Гавиний.
227. Забора Ріжок.
228. Камінь Шапочка.
229. О.о. Прусови.
230. Каміння Вирки на о. (літера нерозбірлива — ред.) Похилого.
231. Забірка Чернявська.
232. Каміння Корнієнкови.
233. Камінь Прусів.
234. О. Похилий.
235. Камінь Вир.
236. Забірка Біла.
237. Забірка Сіренька.
238. Камінь Корабель.
239. Канал Вільного порогу.
240. Камінь Млинок.
241. Камінь Бук.
242. Камінь Жеребець.
243. Камінь Плоський.
244. Камінь Козирьок.
245. О. Німецький.
246. Камінь Бук.
247. Камінь Бук.
248. Вовче Горло.
249. Забора Шкварчева.
250. О. Шкварчів
251. О. Крячиний.
252. Камінь Шинкар.
253. Камінь Павловський.
254. Забора Явлена.
255. О.о. Пурисови.
256. Каміння Моргуни.
257. Забора Привальна.
258. О.о. Привальні.
259. О. Піскуватий.
260. Камінь Розбійник.

261. Камінь Школа.	267. Каміння Стіжки.
262. Каміння Сухойванови.	268. Каміння Скопцеви.
263. Кручені Одміті.	269. Скеля Сагайдачна.
264. Каміння Зелені.	270. Скеля Дурна-Хмарина.
265. Каміння Стовпи.	271. О. Хортиця.
266. Камінь Крісло цариці Катерини.	

Напис під рамкою, прописом, у три рядки: «О. С. Девлад. / Село Лоцманська-Кам'янка, Дніпропетровської округи. / Липень 1929 року».

У лівій верхній частині аркуша — дарчий напис синім чорнилом, прописом, у три рядки: «На спогад Вікторові Платоновичу Петрову / від автора Девлад. / I / VII 1929 р.».

У лівій та центральній частині аркуша зображено картосхему порожистої частини Дніпра від м. Дніпропетровська (знизу) до м. Запоріжжя й о. Хортиці (зверху). Масштаб і відстані між об'єктами не витримані, обриси берегів Дніпра й островів дуже схематичні. Автор документу, імовірно, навіть не мав перед очима ніякої карти, звідки можна було б приблизно змалювати напрям течії Дніпра та форму найзначніших островів. Недотримання масштабу й обрисів об'єктів і в той же час, величезна їх кількість і правильність взаєморозташування свідчить, що О. С. Девлад складав картосхему по пам'яті. Як відомо, лоцман зобов'язаний був досконало знати всі перешкоди на шляху суден (пороги, забори, камені, скелі, острови, мілини), а також їх розташування відносно «ходів». Екзамен учня при отриманні звання статейного лоцмана проходив усно — без карт [6, с. 23]. Характерно також, що серед об'єктів, позначених на картосхемі, найбільше так званих «примітних каменів», які слугували головними орієнтирами на судових ходах — «Козацькому» та «Новому». Обидва ходи чітко обумовлювалися переходом від одного каменя до іншого. Сплавникам суден та плотів доводилося весь час лавіювати між ними, витримуючи при цьому точність у напрямі й відстані. Всі такі направляючі камені мали свою назву [7, с. 114].

Всього на картосхемі позначено 332 об'єкти: 9 порогів, 51 забори, 137 каменів, 4 скелі, 53 острови, 4 допливи Дніпра, 33 населених пункти, 13 млинів, 10 гребель та каналів, 3 коси, 4 привальних місця, 2 ходових вири, 9 одиничних об'єктів інших типів: електростанція на Кодацькому порозі, Пристань Гола, вир Пекло-Помийниця-Сцикуха у Ненаситецькому порозі, Коростява течія, ріг берега Бистрик, відгалуження «Нового» ходу — «стежка на Француза», протока Вовче Горло, міст Другої Катерининської залізниці (відомий як «Кічкаський міст») та Кручені Одміті.

Слід зазначити, що у різних авторів існують великі розбіжності щодо кількості певних топооб'єктів у порожистій частині Дніпра. Так, Д. І. Яворницький згадує 52 забори від Архірейської біля о. Монастирського у межах м. Катеринослава (Дніпропетровськ) до Бруневої біля Кічкаського перевозу [8, сс. 55 — 57]. Енциклопедія Брокгауза-Ефрона подає цифру «понад 30» забор [9, с. 799], Географічна енциклопедія України — «понад 60» [10, с. 330], А. С. Іловайський згадує 37 забор [7, сс. 21 — 31], на «Плані порожистої частини ріки Дніпра» з додатків до проекту І. Г. Александрова їх 24 [11], у історико-топонімічному словнику «Порожистий Дніпро» В. Г. Чабаненка — 55 (та 2 «кам'яні гряди») [12, сс. 164 — 165].

Докладно зупиняючись на описі дніпровських островів, Д. І. Яворницький згадує на відтинку між островами Монастирським і Хортицею майже 90 островів

[8, сс. 68 – 85]. На «Плані порожистої частини ріки Дніпра» на тому ж відтинку позначено менше 70 островів [11]. У згаданій праці В. Г. Чабаненка їх нараховується 87 [12, сс. 168 – 171].

Скель та примітних каменів у Д. І. Яворницького між Мокрими Троянами нижче с. Лоцманська Кам'янка та Стогами біля о. Хортиці – 117 [8, с. 58 – 61]. А. С. Іловайський згадує 52 каменя [7, сс. 115 – 127]. В. Г. Чабаненко налічує 95 каменів та 23 скелі [12, сс. 166 – 168].

Жодна зазначена праця (окрім роботи І. Г. Александрова, яка має технічний характер і торкається топоніміки опосередковано) не супроводжується картографічним матеріалом. Точне розміщення всіх згаданих у літературі топооб'єктів Дніпровського Надпоріжжя можливе при залученні низки докладних топографічних карт цього регіону, що доповнюють одна одну (де, як правило, позначені назви далеко не всіх об'єктів). Картосхема О. С. Девлада має велике значення для вирішення цієї задачі.

Бібліографія

1. Девлад О. С. Шляхи Дніпровими порогами. – Лоцманська Кам'янка Дніпропетровської округи, липень 1929 / О. С. Девлад / НА ІА НАНУ, ф. 18, спр. 163 (1929 р.).
2. Онацький Є. Олексій Девлад-Запорожець / Є. Онацький // Бористен. – 2009. – № 4. – С. 14.
3. Віктор Петров (В. Домонтович) (1894 – 1969). // <http://museum.dp.ua/science/results/masters/regionmasters/238-litfigures/786-domontovich.html>
4. Ковалёва И. Ф. Очерки древнейшей истории племён Степной Украины (по материалам Днепровской экспедиции НК Проса УССР 1927 – 1932 гг.) / И. Ф. Ковалева // Учебное пособие. – Днепропетровск : ДГУ, 1980. – 72 с.
5. Білий В. Минуле етнографії на кол. Катеринославщині та її сучасні завдання / В. Білий // Збірник Дніпропетровського краєвого історично-археологічного музею. – Дніпропетровське, 1929. – Т. I. – С. 235 – 260.
6. Иловайский А. С. Днепровские лоцманы / А. С. Иловайский. – К., 1910. – 55 с.
7. Иловайский А. С. Днепровские пороги / А. С. Иловайский. – К., 1911. – 155 с.
8. Яворницький Д. І. Вольності запорозьких козаків / Д. І. Яворницький. – Дніпропетровськ : Січ, 2002. – 359 с.
9. Белявский П. Е. Днепр / П. Е. Белявский // Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – Ярославль : Терра, 1991. – Т. 20. – С. 791 – 808.
10. Котенко Н. Є. Дніпровські пороги / Н. Є. Котенко // Географічна Енциклопедія України. – К. : УРЕ, 1986. – Т. 1. – С. 330.
11. Александров И. Г. Проект. План порожистой части р. Днепра, составленный по данным детальных съёмки 1917-18-19-22-24 гг. (1 : 50 000) / И. Г. Александров // – М. : ВСНХ СССР, Главэлектро, Государственное Днепропетровское Строительство, 1929. – Т. 1 (Приложения: альбом карт и планов).
12. Чабаненко В. Порожистий Дніпро. Історико-топонімічний словник / В. Чабаненко. – Запоріжжя, 2008. – 188 с.

Власов О. Ю.

Картосхема О. С. Девлада «Шляхи Дніпровими порогами»

Стаття посвячена вводу в научний оборот рукописної картосхеми «Шляхи Дніпровими порогами», составленной лоцманом села Лоцманская Каменка Алексеем Девладом в 1929 году. Данный документ представляет срез топонимики Днепроовского Надпорожья на последнем этапе существования этого уникального природно-исторического комплекса.

Vlasov O. Yu.

Schematic map by O. S. Devlad «The river ways of the Dnipro rapids»

The article introduces the schematic map (made up in 1929 by Devlad, a river pilot of Lotsmanskaya Kamenka village) «The river ways of the Dnipro rapids» for scientific use. The document is a toponymy section of the Dnipro Nadporizhzhia (above rapids) of the last step of the existence of this unique natural and historical complex.

Ельников М. В.

В. Г. ФОМЕНКО – ПЕРШОВІДКРИВАЧ ГОРОДИЩА КІНСЬКІ ВОДИ

Золотоординське городище Кінські Води у науковій літературі зустрічається вперше під 1977 р. у статті відомого дослідника, фахівця у галузі історичної географії міст Золотої Орди, В. Л. Єгорова [1, сс. 114 – 125]. На підставі писемних свідчень географічного збірника (так званих «креслень») «Книги Большому Чертежу» 1627 р. [2, с. 110], науковець розташовував пам'ятку в 60 км східніше Дніпра, на правому березі р. Кінські Води. Від останньої річки городище у науковій літературі отримало свою, умовну, назву [1, сс. 117, 121, карта]. Ці спостереження В. Л. Єгоров виклав у монографічному доробку 1985 р., що присвячений історико-географічним проблемам золотоординської держави, де вищезгадане городище виступає одночасно під двома назвами – «Кінське» та «Кінські Води». Не вказуючи точного місця розташування пам'ятки, автор реконструює проходження через це золотоординське городище північної ділянки Великого шовкового шляху – торговельної магістралі з Маджара і Азака до Ак-Керменя, а також маршрут руху армії Тамерлана під час західного походу 1395 – 1396 рр. [3, карта 2].

Незважаючи на відсутність точних географічних прив'язок городища, думку В. Л. Єгорова на початку 1980-х рр. поділяв інший видатний фахівець з історії Золотої Орди Г. О. Федоров-Давидов. Визнаючи існування в пониззі Дніпра поряд з городищем Кучугурним (Кучугурським, Запорозьким) золотоординського міста Кінські Води, він реконструював проходження через район пам'ятки монгольських військ у 1223 р., під час битви на Калці [4, с. 230, рис. 96, 67]. Але вже у наступних своїх роботах Г. О. Федоров-Давидов відзначав у Нижньому Подніпров'ї два золотоординських городища – Кучугурське і Таванське, виключивши за неперевіреними даними інші з їх числа [5, сс. 40 – 41; 6, с. 88], в тому числі й Кінські Води.

Маловідомим лишається той факт, що ще в середині 1960-х рр. городище Кінські Води відкрив і локалізував запорізький краєзнавець-аматор, уродженець с. Обіточне Чернігівського району Запорізької області Віктор Гаврилович Фомен-